

Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları

Fatma SEL TURHAN*

DÖRT YÜZYILDAN fazla süren tarihî geçmişiyle Osmanlı Bosnası, zengin bir kültür birikimine sahip olduğu halde, tarih yazıcılığı açısından uluslararası bir ilgiye, yakın dönemlere kadar mazhar olamadı. Bu noktada 1992-1995 yılları arası yaşanan Bosna Savaşı bir dönüm noktası oldu; savaş uluslararası kamuoyunda, bölgenin Osmanlı geçmişine olan merakı artırırken trajik bir şekilde, döneme ait materyal kültürün birçok izini de yok etti. Zira savaşla birlikte Osmanlı mirası birçok eser yok olurken, bölgedeki Osmanlı arşivleri de ciddi hasar gördü. Bununla birlikte uluslar arası ilgiden mahrum olsa da, Bosna-Hersek sınırları dâhilinde hem Osmanlı Bosna'sına hem de genel olarak Osmanlı tarihine yönelik ilmi ilgi her zaman mevcuttu. Osmanlı dönemi Balkanları ve Bosnasına dair zengin bir Boşnakça literatür olmasına rağmen, gerek bu çalışmaların İngilizce ve diğer uluslararası dillere çevrilmesi noktasında karşılaşılan finansal güçlükler, gerekse Yugoslav tarih yazıcılığının Osmanlı dönemine yönelik ideolojik tavrı bu çalışmaların uluslararası düzeyde ses getirmesine engel oldu.

Yugoslavya döneminde bölgenin Osmanlı geçmişine ve tarihine yönelik resmî ideolojik tavrı, Yugoslav tarih yazıcılığında iki ana akım şeklinde kendini gösterdi. Romantik milliyetçilik dönemi olarak ifade edebileceğimiz, kabaca iki dünya savaşı arası yıllarını içine alan ilk dönemde bölgedeki Osmanlı varlığı “Türk boyunduruğu” şeklinde algılanır ve Yugoslav tarihi, bundan kurtuluş mücadelesi olarak yansıtılırken, Komünist dönemde ise Osmanlı dönemi, “feodal baskı dönemi” olarak adlandırıldı. Bu dönemde mücadele, millî ve sosyal özgürlük yolunda bir tarih yazıldığı iddiasıyla hem “dış boyunduruk” olarak adlandırılan Osmanlı'ya hem de onun işbirlikçisi olarak görülen bazı yerel unsurlara yönelmişti.¹ Ancak bütün bu ekonomik ve ideolojik engellere rağmen Bosna-Hersek'te önemli bir Osmanlı tarih yazıcılığı birikiminin her zaman var olduğu belirtilmelidir.

* Dr.

1 Noel Malcolm, “Preface”, *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat, Madison: The University of Wisconsin Press, 2004, s. vii-viii.

Osmanlı Döneminde Boşnak Tarih Yazıcılığı

Özellikle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında, yerel Osmanlı görevlilerince Osmanlı Türkçesiyle yazılmış, Osmanlı Bosnasına dair önemli vakayinamelerin varlığından söz etmek mümkündür. Bunlardan bahsedeceğimiz ilki, Osmanlı Bosnasının bu dönemdeki şartlarını Osmanlı resmî görevlilerine odaklanarak inceleyen Mehmed Emin İsević'in *Ahvâl-i Bosna* adlı eseridir. Daha ziyade kadılardan oluşan, bölgenin önde gelen ulema ailelerinden birinin üyesi olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya gelen İsević, Bosna'nın Osmanlı merkeziyle problemlerinin gittikçe arttığı bir dönemde yaşadı. Bosna'daki devlet politikalarına muhalif tavrı sebebiyle tutuklanıp sürgüne gönderilen İsević bir müddet sonra yeniden Bosna'ya dönmeyi başardı. Ancak muhalif tavrı yerel halktan da destek görünce Babıali tarafından 1809'da, *Ahvâl-i Bosna*'yı yazıp af talebiyle doğrudan sultana sunacağı Limnos'a sürgün edildi. İsević *Ahval-i Bosna*'da başta bölgenin kadı ve müftülerini olmak üzere, müderris, alaybeyi, cizyedar, vakıf mütevellisi, kapudan ve yeniçerilerini hedef almakta ve bu görevlerde yaşanan suistimallerin Bosna'yı bir kargaşa ortamına sürüklediğini iddia etmekteydi.²

Dönemin bir diğer önemli eseri, Mustafa Ševki Bašeskija'nın Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı ve *Mecmua* olarak isimlendirdiği, Bosna'da ve özellikle onun Saray şehrinde 1746-1804 yılları arası yaşananları anlattığı vakayinamedir. Bašeskija'nın eseri, yazarın olayların sadece politik yönlerine odaklanmaması, aynı zamanda dönemin gündelik hayatını kendi bakış açısıyla resmetmesi açısından hayli ilginçtir. Öyle ki, Bašeskija eserinde birçok sıradan insanın ölümüne yer verirken, bölgenin ileri gelenlerinin ölümü onun satırlarında çok az yer bulabilmiştir.³ Döneme ait diğer bir vakayiname ise, Salih Sıdkı Hadžihuseinović Muvekkit'in *Tarih-i Bosna* adlı eseridir. Bosna'nın küçük bir şehri olan Čayniče kökenli bir ailenin çocuğu olarak 1825'te Saray'da doğan Muvekkit, medrese eğitimi almış ve astronomiyle ilgilenmiştir. 1859'dan itibaren Saraybosna'nın ilk saat kulesi Muvakkithane'de muvakkit olarak göreve başlayan Hadžihuseinović, adının önüne geçen lakabını bu görevinden almış; namaz vakitlerinin tespiti işiyle görevli olduğu için, eserinde özellikle zaman konusunda detaylı bilgi vermeye, olayları saatleriyle aktarmaya özen göstermiştir.⁴ Muvekkit'in bu eserin asıl nüshası Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'nde mevcutken 1992'deki savaşta, bir saldırı sırasında bu nüsha tahrip olmuştur. Eser, bu orijinal nüshaya bağlı kalınarak Enveri Kadić'in editörlüğünde Boşnakçaya çevrilmiş ve iki cilt halinde yayımlanmıştır.⁵ İlk cilt eski dönemlerden 1791'e kadar Bosna tarihi hakkında bilgi verirken ikinci cilt

2 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Anonim Yazma no. 6647. Mehmed Emin İsević hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmed Aličić, "Manuskript *Ahval-i Bosna* Od Muhameda Emina Isevića (Poč. XIX V.) Uvod, Prijevod s Turskog i Napomene (Mehmed Emin Isević'in Ahvâl-i Bosna İsimli Yazma Eseri, Önsöz, Türkçeden Çeviri ve Mütalaa)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 32-33, 1982-1983.

3 El yazması eserin orijinali Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi'ndedir. Eser Mehmed Mujezinović tarafından Boşnakçaya çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Mula Mustafa Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804), prijevod s Turskog, uvod i komentar* (Vakayiname (1746-1804), Türkçeden Çeviri, Mukaddime ve Şerh), Saraybosna: Sarajevo-Publishing, 1997.

4 Hatice Oruç, "Tarih-i Bosna", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32, 2002, s. 215-223.

5 Salih Sıdkı Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, (Bosna Tarihi) *II Cilt*, çev. Abdullah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak, Salih Trako, Saraybosna: El-Kalem, 1999.

tamamen 19. yüzyıla odaklanmakta ve Avusturya-Macaristan tarafından işgal edildiği 1878'e kadar Bosna'da yaşananları anlatmaktadır.

Modern Dönem Osmanlı Çalışmaları: Kurumlar

Saraybosna'da özellikle Şarkiyat Enstitüsü'nün başını çektiği, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi ve Boşnak Enstitüsü gibi kurumların büyük katkıda bulunduğu güçlü bir tarih yazıcılığı geleneği oluşmuştur. 1950'de arşiv malzemelerinin ve Arapça, Türkçe, Farsça ve Boşnakça nadir eserlerin toplanması, çalışılması ve yayımlanması maksadıyla Saraybosna'da kurulan Şarkiyat Enstitüsü, zaman içerisinde sosyal bilimler alanında hem Bosna-Hersek'in hem de bütün Balkanlar'ın en saygın kurumlarından biri haline gelmiştir. Şarkiyat Enstitüsü'nün kurulduğu yıldan itibaren çıkarmaya başladığı *Prilozi za Orientalnu Filologiju* (Doğu Filolojisine Katkılar) Dergisi sayesinde bu ilmî gelenek, uluslararası standartlarda akademik çalışmalara imza atmıştır. Sadece akademik ve orijinal araştırmaların kendisine yer bulduğu *Prilozi za Orientalnu Filologiju* dergisi, sosyal bilimler alanında dünyadaki en önemli referans dergilerden biri kabul edilmektedir. Ne yazık ki başarılı geçen kırk yıldan sonra, Bosna-Hersek'te savaşın patlak vermesiyle 17 Mayıs 1992'de Enstitü bombalanmış ve 5263 el yazması eser, Balkanlar'ın en önemli arşivlerinden biri olarak 300 binden fazla orijinal doküman ve 20 binden fazla kitap, yıllar içerisinde toplanmış birçok mikrofilm ve fotokopi malzemesiyle birlikte yok olmuştur.⁶ Şarkiyat Enstitüsü'nün bu nadir koleksiyonlarının kaybı, hiç şüphesiz sadece Bosna-Hersek için değil fakat aynı zamanda tüm dünya kültür mirası için yeri doldurulamayacak bir kayıptır. Savaş sonrası dönemde İstanbul ve Ankara'daki kütüphanelerin katkılarıyla Osmanlı dönemine ait önemli eserlerin fotokopileri ve mikrofilm-leri kurum bünyesinde yeniden toplanmaya başlanmıştır.

Bosna-Hersek'teki Osmanlı çalışmalarına yön veren en önemli kurumlardan birisi de, Balkanlar'daki en zengin ve değerli yazma eser koleksiyonuna sahip *Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi*'dir. 1537'de dönemin Bosna sancakbeyi, II. Bayezid'in torunu Gazi Hüsrev Bey tarafından kurulan vakfın bir parçası olan bu kütüphane, 4,5 yüzyılı aşkın bir zamandır müdavimlerine araştırma hizmeti sunmaktadır. En uzun kapalılık süresini 1992-1995 savaşında yaşayan kütüphane, bu süre zarfında bile kapılarını tamamıyla kapatmamış, bu dönemde kütüphane çalışanları materyallerin korunması ve başka bir yere nakli için büyük bir çaba sarf etmiştir.⁷ Savaşın ardından Londra merkezli Al-Furqan Vakfı'nın finansal desteğiyle kütüphanedeki el yazması eserlerin önemli bir bölümünün tasnifi ve kataloglanması gerçekleştirilmiş; sekiz cilt halinde yayımlanan kataloglar akademik ilgiye sunulurken, kalan grubun tasnif, kataloglama ve CD-ROM'a aktarma işlemleri devam etmiştir.⁸

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Osmanlı Türkçesiyle yazılmış 4000'den fazla dokümana sahiptir; bunların içerisinde uzun bir süreç boyunca kaydedilmiş Saray şer'iyye sicillerinin hem Osmanlı hem de Bosna-Hersek tarihi için özel bir önemi haiz olduğu

6 Behija Zlatar, "The Oriental Institute in Sarajevo, 1950-2001", *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 39-41.

7 Mustafa Jahić, "Historical Manuscript Material in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo", *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 49-50.

8 Lejla Gazić, "The State of Sarajevo's Collections of Oriental Manuscripts", *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 43-44.

belirtilmelidir. Bunun dışında, 1883'ten 1925'e kadar Bosna-Hersek'teki dinî işlerden sorumlu Ulema Meclisi'nin Türkçe tutulmuş kayıtları ve 1866'dan 1878'e kadar Türkçe ve Boşnakça olmak üzere iki dilde yayımlanan, Bosna-Hersek'in ilk resmî gazetesi *Bosna*'nın nüshaları yine bu kütüphanededir.⁹

Osmanlı çalışmalarına katkı sağlayan bir diğer kurum, Adil Zülfikarpašić'in girişimi ve himayeleriyle 1988'de Zürih'te kurulan ve 2001'de Saraybosna'ya nakledilen *Boşnak Enstitüsü*'dür. Bu enstitünün sahip olduğu Arapça, Türkçe, Farsça ve Boşnakça yazma eserlerin bir katalogu yayımlanmıştır; kurumun bünyesine yeni katılan yazma eserlerin kataloglanmasına da devam edilmektedir. Osmanlı çalışmaları açısından önem ihtiva eden diğer bir kurum ise *Millî Üniversite Kütüphanesi*'dir. Ne yazık ki bu kütüphane de Ağustos 1992'deki saldırıda zarar görmüş ve birçok el yazması eser tahrip olmuştur.¹⁰

Bosna Hersek'teki Osmanlı Çalışmalarına Tematik Bir Yaklaşım

Bosna-Hersek'te Osmanlı dönemiyle alakalı tarih yazıcılığında belli konuların ön plana çıktığı, özellikle Osmanlı'nın bölgeyi fethi süreci ve takip eden dönemlerde İslamlaşma konusunun yerel tarihçilerce çokça çalışıldığı görülmektedir. Bunun dışında Osmanlı defterlerine yönelik çalışmalar, siyasi tarih çalışmaları, sosyal yapıya dair çalışmalar, iktisat tarihi ve idari-askerî tarih çalışmaları ve kimlik ve dile dair çalışmalar önemli yer tutmaktadır.

İslamlaşma Çalışmaları

1463'te Osmanlı'nın Bosna'yı fethi akabinde tedricî bir artışla gerçekleşen İslam'a ihtidalar sayesinde bölge toplumsal yapı ve dinî inanışta ciddi değişikliklere şahit olmuştur. Yaşanan bu değişim Boşnak tarihçilerin ilgi gösterdiği konuların başında gelmektedir. Konu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren araştırmacıların gündemine girmiş ve ilk akademik çalışmalarda Boşnakların dinî kökeni meselesiyle birlikte ele alınmıştır. Konuyu ilk gündeme getiren Franjo Rački, Bosna'daki Patarin Kilisesi, Ortaçağ'da Balkanlar'da görülen Bogomilizm ile Batı ve Güney Avrupa'daki Katarizm arasında bir ilişki olduğunu iddia etmiştir. Bosna Kilisesi'nin düalist bir inanca sahip olduğunu iddia eden Rački'ye göre, bu durum bölge halkının Bogomil ve Katarlarla olan bağlantılarıyla alakalıdır.¹¹ Ivo Andrić de 1924'te tamamladığı doktora tezinde Patarin inanişin bu bölge halkı üzerinde derin etkileri olduğunu savunmuştur.¹² Bölge halkının geçmişte Bogomil olduğu şeklindeki iddialar 1949'da Alexander Solovjev tarafından tekrar gündeme getirilmiş, Solovjev bölgedeki İslam'a geçişin gönüllülükle gerçekleşmesini halkın Bogomil olduğu iddialarına bağlamış ve Bogomilizm ile İslam arasındaki

9 Mustafa Jahić, "Historical Manuscript Material in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo", *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 52-53.

10 Lejla Gazić, "The State of Sarajevo's Collections of Oriental Manuscripts", *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 45-46.

11 Franjo Rački, "Bogomili i Patareni (Bogomiller ve Patarinler)", *Rad Jugoslovenske Akademije Znanosti I Umjetnosti* 7, 1869, s. 126-179.

12 Ivo Andrić, *The Development of Spiritual Life in Bosnia under the Influence of Turkish Rule*, Durham ve Londra: Duke University Press, 1990, s. 9.

benzerlik sebebiyle bu geçişin kolay olduğunu söylemiştir. 12. ve 15. yüzyıllar arasında, Ortaçağ Bosnasında görülen ve *stećci* adı verilen mezar taşlarının biçim ve süslemelerinden yola çıkarak Solovjev, bunların Bosna Kilisesi ile alakalı olduğunu savunmuş ve Bosna Kilisesi'nin Bogomil olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca Solovjev'e göre bölgenin Osmanlı tarafından fethi Bogomillerce desteklenmiştir; zira Katolik Kilisesi'nin yoğun baskıları bu grubu Müslümanlarla işbirliğine itmiştir.¹³

Ancak bu iddiaların akabinde *stećcilerle* ilgili gerçekleştirilen yeni çalışmalar, bu mezar taşlarından yola çıkılarak bölge halkının geçmişte Bogomil olduğunu söylemenin yanlışlığını ortaya koymuştur.¹⁴ Osmanlı defterlerinin ana kaynaklar olduğu detaylı araştırmalar, Bosna'nın İslamlaşması meselesine yeni bir boyut kazandırmıştır. Bunlardan zikredeceğimiz ilki Nedim Filipović'in çalışmalarıdır. Filipović de Bosna'da fetih sonrası din değiştirmenin çok yönlülüğü üzerinde durmaktadır; ancak ona göre bu durum, İslam'ın fetheden güç olan Osmanlı tarafından empoze edilmesi neticesinde gerçekleşmiştir. Ayrıca, bölgedeki Fransisken misyonerlerin Katolikliğe geçiş yönünde halka yaptıkları baskılar ve halkın Hristiyan beyler için gerçekleştirmek zorunda oldukları işgücü yükümlülükleri fakir halkı oldukça yıldırılmıştı. Bu sebeple Filipović'e göre bölgedeki İslamlaşma süreci hem baskı hem de uzlaşımın hâkim olduğu bir atmosferde gerçekleşmiştir.¹⁵ Konuyla ilgili olarak bir diğer araştırmacı, Nenad Filipović ise İslamlaşmanın Bosna'nın fetih tarihi olan 1463'ten de önce başladığı ve fethin ilk on

13 Alexandar Solovjev, "Nestanak Bogomilstva i Islamizacija Bosne (Bosna'da Bogomilizmin Ortadan Kalkışı ve İslamlaşma)", *Godišnjak Društva Istorcara Bosna i Hercegovine*, 1, 1949, s. 42-79; Alexandar Solovjev, *Vjersko Učenje Bosanske Crkve (Bosna Kilisesi'nin Dini Esasları)*, Zagreb, 1948; Alexandar Solovjev, "La Doctrine de l'Église de Bosnie", *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique, Class de Lettres*, 34, 1948, s. 481-534.

14 Mesela bkz., Maja Miletic, *I "Krstjani" di Bosnia alla Luce di Loro Monumenti di Pietra*, Roma, 1957, Fikret Adanır tarafından alıntılanmıştır: "The Formation of a Muslim Nation", *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, ed. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqi, Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002, s. 287; Marian Wenzel, "Bosnian and Herzegovinian Tombstones: Who Made Them and Why?" *Südost-Forschungen*, XXI, 1962; Marian Wenzel, "Bosnian History and Austro-Hungarian Policy: Some Medieval Belts, the Bogomil Romance and the King Tvrtko Graves", *Peristol Zbornik Radova za Povijest Umjetnosti*, 30, 1987, s. 29-54; Marian Wenzel, *Ornamental Motifs on Tombstones from Medieval Bosnia and Surrounding Regions*, Saraybosna: Veselin Masleša, 1965; Marian Wenzel, "Four Decorated Steles: The Influence of Islam on Bosnian Funerary Monuments", *Journal of Islamic Studies*, 5, 1994, s. 221-241; Milan Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Prag: Akademia, 1974, s. 309; John V. A. Fine, Jr, *The Bosnian Church: A New Interpretation, A Study of the Bosnian Church and its Place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, New York ve Londra: Boulder, Colo., 1975, s. 89-90; John V. A. Fine, Jr, "The Medieval and Ottoman Roots of Modern Bosnian Society", *The Muslims of Bosnia Herzegovina, Their Historic Development from the Middle Ages to the Dissolution of Yugoslavia*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1994, s. 1-21; John V. A. Fine, Jr, "Religious Change and Bosnia's Distinct Situation under the Ottomans", *Bosnia and Herzegovina A Tradition Betrayed*, New York: Columbia University Press, 1994, s. 35-45.

15 Nedim Filipović, "A Contribution to the Problem of Islamization in the Balkan under Ottoman Rule", *Ottoman Rule in the Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries*, Prag: Oriental Institute in Academia, 1978, s. 305-358; Nedim Filipović, "Osvrt na Položaj Bosanskog Seljaštva u Prvoj Deceniji Uspostavljanja Osmanske Vlasti u Bosni (Bosna'da Osmanlı Hakimiyetinin Kurulmasının İlk On Yılında Bosnalı Köylülerin Vaziyetine Bir Bakış)", *Radovi Filozofskog Fakulteta u Sarajevu*, 3, 1965, s. 63-75; Nedim Filipović, "Napomene o Islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV Vijeku (15. Yüzyılda Bosna-Hersek'te İslamlaşma Üzerine Notlar)", *Godišnjak Akademije Nauka i Umjetnosti Bosne i Hercegovine 7 Centar na Balkanološka Ispitivanja* 5, Saraybosna, 1970, s. 141-167.

yılından sonra büyük bir ivme kazandığı üzerinde durur. İslamlaşma sadece köylü halk arasında gerçekleşmemiş, bölgede her sınıftan insanın dahil olduğu bir süreç yaşanmıştır.¹⁶

Bosna'nın İslamlaşması meselesine önemli bir katkı Adem Handžić'ten gelmektedir. Handžić'e göre iki sebep Katoliklikten İslam'a geçişi hızlandırmıştır: Osmanlı yetkililerinin Ulahları stratejik açıdan önemli bölgelere yerleştirerek Katolik halkı sıkıştırma ve şehirleşmeyi İslamlaşmanın bir unsuru haline getirmeleri. Bu sayede bölgedeki Ortaçağ yerleşim birimleri Müslüman *kasabalarına* dönüştürülmüş; bu değişim neticesinde Fransisken misyonerler bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. İslam kültür hayatının bu topraklara nüfuzu, yeni Osmanlı *kasaba* yapılanmasıyla gerçekleşmiştir. Nedim Filipović'in İslamlaşmada devlet baskısı olduğu görüşüne karşı çıkan Handžić'e göre bölgede İslamlaşma gönüllülükle ve tedricen gerçekleşmiştir.¹⁷ Handžić bu dönemde Bosna şehirlerinin yerel Hristiyan halk ve yeni gelen Müslümanlar olmak üzere iki grup tarafından meskun olduğunu belirtir. Birinci grup, fetih sebebiyle savaş esiri haline gelmiş ve birçoğu bu durumlarını kolaylaştırmak için İslam'ı tercih etmiş, çoğunluğu oluşturan yerel halkı içine alırken; ikinci grup ise merkezden bölgeye atanmış idari ve askerî görevlileri kapsamaktaydı.¹⁸

Handžić'e göre Bosna'da İslam'ın yayılışında dervişler özel bir rol üstlenmişti. Bölgede fetihten sonra *vakıfların* kurulması ve derviş *zaviyelerinin* inşa edilmesi, İslamlaşma sürecini hızlandırmıştı.¹⁹ Džemal Čehajić de bu görüşleri paylaşmakta ve bölgedeki ilk Mevlevî örgütlenme olan İsakbey Tekkesi'nin Bosna'nın fetih tarihi olan 1463'ten önce inşa edildiğinin altını çizmektedir.²⁰ Bir diğer tarihçi Bejtić ise Bosna'da dinî şahsiyetlerin bölge İslamlaşmasına yaptığı katkı üzerinde durmaktadır. Bejtić'in belirttiği üzere bu katkı sayesinde ki, Osmanlı dönemi Bosnasında, evliyaya büyük bir sevgi ve saygı duyulmaktaydı; bu saygının izlerini bugün bile, evliyaya ait olduğu

16 Nenad Filipović, "İslamizacija Bosne u Prva Dva Desetljeća Osmanske Vlasti (Osmanlı Hakimiyetinin İlk Yirmi Yılında Bosna'da İslamlaşma)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41, 1991, s. 53-65.

17 Adem Handžić, *Tuzla i Njena Okolina u XVI. Vijeku* (16. Yüzyılda Tuzla ve Çevresi), Saraybosna: Monografija Svjetlost, 1975, s. 143-162; Adem Handžić, *Population of Bosnia in the Ottoman Period A Historical Overview*, İstanbul: IRCICA, 1994, s. 18-32; Adem Handžić, "O İslamizaciji u Sjevero-Istočnoj Bosni u XVI Vijeku (16. Yüzyılda Kuzeydoğu Bosna'nın İslamlaşması Üzerine)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 16-17, 1970, s. 5-49; Adem Handžić, "O Širenju Islama u Bosni s Posebnim Osvrtom na Srednju Bosnu (Bosna'da İslam'ın Yayılışına Eyalet Merkezli Bir Bakış)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41, 1991, s. 37-52.

18 Adem Handžić, "O Gradskom Stanovništvu u Bosni u XVI Stoljeću (16. Yüzyılda Bosna'da Kentsel Nüfus)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 28-29, 1978-1979, s. 247-256.

19 Adem Handžić, "O Specifičnosti Nekih Osmanskih Popisa u Vezi Institucije Vakufa u Bosni u XVI i XVII Stoljeću (Bazı Osmanlı Defterlerine Bağlı Olarak 16. ve 17. Yüzyılda Bosna'daki Vakıf Kurumlarının Hususiyetleri)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 40, 1990, s. 237-242; "O Ulozi Derviša u Formiranju Gradskih Naselja u Bosni u XV Stoljeću (15. Yüzyılda Bosna'da Kasaba Oluşumunda Dervişlerin Rolü Üzerine)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 31, 1982, s. 169-178; *A Survey of Islamic Cultural Monuments until the End of the XIXth Century in Bosnia*, İstanbul: IRCICA, 1996, s. 2.

20 Džemal Čehajić, "Neke Karakteristike Učenja Ğalâduddin Rumija i Nastanak Derviškog Reda Mevlevija, Mevlevije u Bosni i Hercegovini (Alim Celeleddin-i Rumi'nin Bazı Hususiyetleri ve Bosna-Hersek'te Mevlevi Derviş Örgütlenmesinin Oluşumu)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju, Simpozij o Arapsko-Islamskoj Kulturi*, XXIV, 1976, s. 85-108.

düşünülen türbelere yapılan ziyaretlerden görmek mümkündür.²¹ İslamlaşmanın Hersek'teki boyutunu ele alan Aličić ise bu bölgede İslam'ın yayılışının Bosna'nın diğer bölgelerine benzer bir yol takip ettiğini belirtmiştir; ancak bazı hususiyetler de söz konusudur: Bölge insanı, çiftçiler ve hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşan Ulahlar olmak üzere başlıca iki gruptan oluşmaktaydı. Çiftçilerin yüzde 80'i İslam'ı kabul ederken bu oran Ulahlarda yüzde 35'lerdeydi.²²

İslamlaşmayı Osmanlı defterlerine dayalı inceleyen bir diğer araştırmacı Hadžijahić de şehirleşmenin İslamlaşmadaki kilit rolü üzerinde durur. Hadžijahić 'e göre Bosna'da İslamlaşma şehir merkezlerinden başlayarak hemen yakınlardaki iç bölgelere yayılmış; akabinde bunu daha erişilebilir kırsal bölgelerin İslamlaşması takip etmiş ve en sonunda İslamlaşma dağlık arazilere kadar ulaşmıştır. Hadžijahić'e göre *devşirme* sisteminin ve *acemi oğlanların* varlığı İslamlaşmaya olumlu katkıda bulunmuş; devşirilen acemi oğlanların önemli görevlere gelmeleri ve memleketlerinde nüfuz sahibi olmaları, İslamlaşma sürecini kolaylaştırmıştır.²³

Osmanlı Defterlerine Yönelik Çalışmalar

Osmanlı *Tapu Tahrir Defterleri* devletin vergi sisteminin belkemiğini oluşturan ve kayıt esası olarak hane başı düzenlemeyi benimsemiş; toplanan dataların detaylı veya kısa oluşuna bağlı olarak mufassal ve icmal olmak üzere iki şekilde tasnif edildiği defterlerdir. Bu defterler geçmişe ait demografi ve yerleşim bilgileri için olduğu kadar sosyal hayatın yeniden inşası için de en önemli kaynaklardır. 1430'lardan başlayarak 17. yüzyılın ilk yıllarına kadar kaydı tutulan, bu tarihten sonra sadece Girit, Güney Slavakya ve Podolya gibi yeni fethedilen yerler için veya Mora ve Kuzey Sırbistan gibi kısa süreliğine kaybedilip sonra yeniden fethedilen topraklar için ve 18. yüzyılda çok az görüldüğü şekliyle bütün kaza ve nahiyelerin vakıf mülkü haline getirildiği durumlar için hazırlanan bu defterler,²⁴ Bosna'daki Osmanlı araştırmacılarının da 15. ve 16. yüzyıla dair çalışmalarında çokça kullandığı ana kaynaklar olmuşlardır.²⁵

Bosnak tarihçilerin Osmanlı tahrir defterlerine yönelik bu çalışmaları, defterlerin deşifresinin yapıp analiz edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir; ancak çoğu çalışmada analiz boyutunun eksik kaldığı belirtilmelidir. Defterlere bağlı bu çalışmaların bir kısmı

21 Alija Bejtović, "Jedno Videnje Sarajevskih Evlija i Njihovih Grobova kao Kulnih Mjesta (Saraj Evliyası ve Onların Mezarlarının Bir Kutsal Mekan Olarak Görülmesine Dair Bir Yaklaşım)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 31, 1982, s. 111-123.

22 Ahmed S. Aličić, "Širenje Islama u Hercegovini (Hersek'te İslam'ın Yayılışı)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41, 1991, s. 67-73.

23 Muhammed Hadžijahić, *Porijeklo Bosanskih Muslimana* (Bosnalı Müslümanların Kökenleri), Saraybosna: Bosna Muslimanska Biblioteka, 1990, s. 72-74; Muhammed Hadžijahić, *Islam i Muslimani u Bosni i Hercegovini* (Bosna-Hersek'te İslam ve Müslümanlar), Saraybosna: El Kalem, 1991, s. 99-103.

24 Machiel Kiel, "Ottoman Sources for the Demographic History and the Process of Islamization of Bosnia-Herzegovina and Bulgaria in the 15th-17th Centuries: Old Sources-New Methodology", *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 93.

25 Bosna tarih yazıcılığında tapu-tahrir defterlerinin yerine dair bkz. Amina Kupusović, "Tâpû Tahrir Defteris Relating to Bosnia", *Ottoman Bosnia A History in Peril*, s. 179-188.

kitaplaştırılmış,²⁶ bir kısmı da Şarkiyat Enstitüsü'nün *Prilozi za Orientalni Filologiju* dergisinde makale olarak yayımlanmıştır.²⁷

Siyasi Tarih Çalışmaları

Osmanlı Bosnasına dair ilk modern dönem siyasi tarih çalışmaları Safvet Beg Redžepašić Bašagić'e (1870-1934) aittir. Bosna ulusal canlanışında önemli bir rol oynayan ve "Bosna Rönesansı'nın kurucusu" olarak tanınan Bašagić eserlerinde Boşnak millî kimliğine vurgu yapmış ve Boşnakların Osmanlı döneminde etnik kimliklerini bozulmadan koruduklarını savunmuştur.²⁸ Siyasi tarih açısından bir diğer önemli isim, Ahmed S. Aličić de eserlerinde Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda özel bir statüye sahip, *sui generis* bir eyalet olduğunu iddia etmiştir. Bosna'nın bu özel konumunu Bašagić gibi Boşnakların millî karakteriyle ilişkilendiren Aličić'e göre Osmanlı döneminden günümüze kadar Boşnak kimliğinde bir devamlılık söz konusudur ve bu sebeple Bosna yar-

26 Yayımlanmış başlıca eserler şunlardır: Hazim Šabanović, *Krajište Isa-Bega Ishakovića Zbirni Katarstarski Popis iz 1455. Godine*, (Hicri 859 [M. 1455] Tarihli Suret-i Defter-i Mücmel-i Vilayet-i Yeleç ve Izveçan ve Hodidede ve Seniče ve Ras ve Ūsküb ve Kalkandelen mea Tevabiha), Uvod, Turski Tekst, Prevod i Komentari, (Giriş, Türkçe Metin, Tercüme ve Yorumlar), Saraybosna: Orientalni Institut, 1964; Hazim Šabanović, *Turski Izvori za Istriju Beograda, Katatarski Popisi Beograda i Okoline 1476-1566, knj. I, sv. I* (1476-1566 Belgrad ve Çevresinin Kadastral Listelerine Dair Türkçe Kaynaklar), Belgrad: Istorijiski Arhiv Beograda, 1964; Hamid Hadžibegić, Adem Handžić, Ešref Kovačević, *Oblast Brankovića: Opširni Katatarski Popis iz 1455. Godine* (Branković Bölgesi: 1455 Yılı Mufassal Tahrir Defteri), Saraybosna: Orijentalni Institut, 1972; Ahmed Aličić, *Turski Katatarski Popisi Nekih Područja Zapadne Srbije XV i XVI Vek, Deo I, II, III*, (Bati Sırbistan'ın Bazı Bölgeleri, XV. ve XVI. Yüzyıllara Ait Türk Tahrir Defterleri, Bölüm I, II, III), Čačak: Istorijiski Arhiv Kraljevo, Međuopštinski Istorijiski Arhiv Čačak, 1984-1985; Ahmed Aličić, *Poimenični Popis Sandžaka Vilajeta Hercegovina, Uvod, Prevod, Napomene i Registri* (Defter-i Esâmi-i Sancak-i Vilayet-i Hersek, Giriş, Çeviri, Notlar ve Kayıtlar), Monumenta Turcica Historiam Slavorum Meridionalium Illustrantia, Tomus Sextus, Serija II, Defteri; Knj. 3., Saraybosna: Orijentalni Institut, 1985; Adem Handžić, *Dva Prva Popisa Zvorničkog Sandžaka iz 1519 i 1533 Godine* (1519 ve 1533 Yıllarına Ait Izvornik Sancağının İlk İki Tahrir Defteri), Saraybosna: Akademija Nauka i Uumjetnosti Bosne i Hercegovine, Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, 1986; Adem Handžić, Amina Kupusović ve Snježana Buzov, *Opširni Popis Bosanskog Sandžaka iz 1604. Godine* (Defter-i Mufassal-i Livâ-i Bosna, 1604, I/1 I/2, II ve III. Ciltler), Saraybosna: Boşnjački Institut Zurich-Odjel Sarajevo, Orijentalni Institut, 2000; Fazileta Hafizović, *Popis Sandžaka Požege 1579. Godine* (Defter-i Mufassal-i Liva-i Pojege 987 [1579]), Osijek: Državni Arhiv, Građa za Povijest Osijeka i Slavonije, 2001; Behija Zlatar, Fehim Dž. Spaho, Ahmed S. Aličić, *Opširni Popis Kliskog Sandžaka iz 1550. Godine* (1550 Yılı Klis Sancağı Mufassal Defteri), Saraybosna: Orijentalni Institut, 2007; Ahmed Aličić, *Sumarni Popis Sandžaka Bosna iz 1468/69. Godine* (1468-1469 Yılında Bosna Sancağı'nın Tahrir Özeti), Mostar: Islamski Kulturni Centar Mostar, 2008.

27 Fazileta Cviko, "O Najstarijem Popisu Požeškog Sandžaka (Pojege Sancağı'nın Eski Tahrir Deterleri Üzerine)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 34, 1985, s. 129-135; Fehim Spaho, Defteri za Kliški Sandžak iz XVI i XVII Stoljeća (XVI. ve XVII. Yüzyıllara Ait Klis Sancağı Defterleri)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 34, 1985, s.137-162; Medžida Selmanović, "Jajačka Nahija u Opširnom Popisu za Bosanski Sandžak iz 1562. Godine (1562 Yılı Bosna Sancağı Mufassal Defterinde Yayç Nahiyesi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 44-45, 1996, s. 207-278; Amina Kupusović, "Nahija Banja Luka u Opširnom Popisu Bosanskog Sandžaka iz 1604. Godine (1604 Yılı Bosna Sancağı Mufassal Defterinde Banya Luka Nahiyesi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 44-45, 1996, s. 149-205.

28 Safvet Beg Redžepašić Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj Književnosti* (İslam Edebiyatı Tarihinde Bosnalı ve Hersekliler), Saraybosna: Vlastita Naklada, 1912; *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini* (Türk İmparatorluğu Döneminde Meşhur Hırvat, Boşnak ve Hersekliler), Zagreb, 1931. Yazarın Bosna tarihine dair eseri, *Kratka Uputa u Prošlost Bosne i Hercegovine. (od Godine 1463-1850)* (1463-1850 Arası Bosna-Hersek Tarihine Kısa Bir Bakış), Saraybosna: Vlastita Naklada, 1900.

bağımsız konumunu Osmanlı döneminde muhafaza etmeyi başarmıştır.²⁹ Osmanlı Bosnasını milliyetçi bir perspektifle yorumlayan Aličić, 19. yüzyılda Bosna'da merkezî sisteme karşı gerçekleştirilen isyan hareketini de, Bosna'nın otonomi hareketi olarak değerlendirmiştir.³⁰ Aličić, Bosna'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda özel bir konuma sahip, nevi şahsına münhasır bir eyalet olduğu görüşünde yalnız değildir; bu noktada, Osmanlı Bosnasının 18. ve 19. yüzyıllarını Sırp ve Boşnak kaynaklardan yararlanarak anlatan ve sözlü tarihten gelen bilgilere sıklıkla başvuran Hamdija Kreševljaković özellikle belirtilmelidir.³¹ Çalışmalarını siyasi tarih kategorisinde zikredebileceğimiz Mustafa İmamović ve Hamdija Kapičić de benzer görüşlere sahiptir.³² Bu kategoride zikredebileceğimiz bir diğer tarihçi ise, Osmanlı Bosnasının daha az çalışılmış bir dönemi olan 17. ve 18. yüzyıllara dair kronolojik anlatımlı çalışmalarıyla tanınan Enes Pelidija'dır.³³

Sosyal Yapıya Dair Çalışmalar

Tahlilden çok tasvirî olmakla birlikte Osmanlı Bosnasının temellendiği sosyal yapıyla ilgili çok sayıda çalışma mevcuttur ve diğer çalışmalar için geçerli olan, daha ziyade 15. ve 16. yüzyılın konu edilmesi durumu bu başlık için de geçerlidir. Sosyal yapının önemli bir unsuru olan bölgenin Osmanlı vakıfları çok çalışılan konuların başında gelmektedir.³⁴ Bölgenin önemli dinî kurumları olan camiler, tekkeler ve bu tekkelerde

29 Aličić, Ahmed S. *Uredinje Bosanskog Ejaleta od 1789 do 1878* (1789-1878 Arası Bosna Eyaletinin İdari Düzeni), Saraybosna: Orijentalni Institut, 1983. Ahmed S. Aličić'in milliyetçi bu yaklaşımları, ciddi eleştiriler almıştır; bu eleştiriler için bkz., Fatma Sel Turhan, "Rebelling for the Old Order, Ottoman Bosnia, 1826-1836", Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2009.

30 Ahmed S. Aličić, *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831 do 1832 Godine* (1831-1832 Arası Bosna'daki Otonomi Hareketi), Saraybosna: Orijentalni Institut u Sarajevu, 1996.

31 Hamdija Kreševljaković, *Izabrana Djela IV Prilozi za Političku Istoriju Bosne i Hercegovine u XVIII i XIX Stoljeću* (Seçme Eserler IV, 18. ve 19. Yüzyılda Bosna Hersek'in Siyasi Tarihine Katkılar), Sarajevo: Veselin Masleša, 1991.

32 Mustafa İmamović, *Historija Bošnjaka* (Boşnakların Tarihi), Saraybosna: Preporod, 1997; Hamdija Kapičić, *Ali Paşa Ridvanbegovic i Njegovo Doba* (Ali Paşa Ridvanbegovic ve Dönemi), Saraybosna: Akademija Nauk i Umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2001.

33 Enes Pelidija, *Bosanski Ejalet od Karlovačkog do Požarevačkog Mira (1699-1718)*, (Karlofça Antlaşması'ndan Pasarofça Antlaşmasına Kadarki (1699-1718) Dönemde Bosna Eyaleti), Saraybosna: Veselin Masleša, 1989; "Prilike u Bosanskom Ejaletu Uoči Tursko-Mletačkog Rata 1714-1718. Godine (1714-1718 Osmanlı Venedik Savaşı Arifesinde Bosna Eyaletinin Durumu)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 37, 1987, s. 159-173.

34 Hasan Kaleši, "The Oldest Vakuf Charter in Yugoslavia", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1986, s. 231-250; Salih Trako, "Vakuf-nama Bosanskog Valije Kamil Ahmed Paše iz 1757. Godine (1757'den Kalma Bosna Valisi Kamil Ahmed Paşa Vakıfnamesi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 51, 2001, s. 197-204; Hatidža Čar-Drnda, "Vakufski Objekti u Bosanskom Sandžaku (Bosna Sancağı'ndaki Vakıf Binaları)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 52-53, 2002-2003, s. 267-294; Izet Rizvanbegović, "Vakufname i Vasijetname Ali-Paše Rizvanbegovića (Ali Paşa Ridvanbegovic'in Vakıfname ve Vasijetnamesi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 52-53, 2002-2003, s. 295-328; Behija Zlata, "Vakuf Gazi Mehmed-Bega İsabegovića u Sarajevu (Saraybosna'daki Gazi Mehmed-Bey İsabey Vakfı)", 55, 2005, s. 217-226; Esad Duraković, "Gazi Husrev-Begova Vakufname za Medresu u Sarajevu (Saraybosna'daki Gazi Hüseyin Bey Medresesi'nin Vakıfnamesi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 56, 2006, s. 159-175; Hatidža Čar-Drnda, "Popis Prihoda i Rashoda Vakufa u Foči od 1865. do 1874. Godine (1865-1874 Arası Foça'daki Vakıfların Gelir ve Gider Dökümleri)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 57, 2007, s. 125-152; Alma Omanović-Veladžić, "Sarajevske Vakufname u Kadićevoj Hronici (1844-1877) (1844-1877 Kadić'in Vakıfnamesinde Saraybosna Vakıfları)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 58, 2008, s. 179-203.

oluşan dervişlik de birçok çalışmaya konu olmuştur.³⁵ Bölgeyi kaza ve nahiyelere göre ele alan çalışmalar olduğu gibi,³⁶ bölge Hristiyanlarına ve diğer azınlık unsurlara,³⁷ demografik yapıya ve göç hareketlerine,³⁸ az olmakla birlikte maddi kültüre,³⁹ ve gündelik hayata⁴⁰ dair çalışmalar mevcuttur.

İktisat Tarihi Çalışmaları

Fetihten sonra diğer Balkan eyaletlerinde olduğu gibi, Bosna'da da, toprak mülkiyetinde hâkim yöntemin arazi-i mîrî olduğu tımar sistemi yürürlüğe konulmuş ve sade-

- 35 Muhamed Hadžijahić, "Badžijaniye u Sarajevu i Bosni (Saraybosna ve Genel Olarak Bosna'daki Derviş Tekkelerinde Kadınlar)", *Anali Gazi Husrev-Begove Biblioteke*, 7-8, 1982, s. 103-135; Džemal Čehajić, "Social, Political, Religious, Literary and Other Aspects of the Dervish Order in Yugoslav Lands", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 50, 2000, s. 297-318; Hivzija Hasandedić, "Tabačica Mosque in Mostar", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 50, 2000, s. 47-54; Ines Aščerić, "Neke Napomene o Problemima iz Historije Isa-Begove Tekije (İsabay Tekkesi'nin Tarihine Dair Problemler Üzerine Bazı Notlar)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 52-53, 2002-2003, s. 339-350.
- 36 Adem Handžić, *Tuzla i njena Okolina u XVI Vijeku* (16. Yüzyılda Tuzla ve Çevresi), Saraybosna: Svjetlost, 1975; Adem Handžić, "The Origins and Development of Bijeljina in the 16th Century", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1986, s. 277-312; Amina Kupusović, "Širenje Islama u Vilayetu Pavli (Pavli Vilayetinde İslam'ın Yayılması)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41, 1991, s. 113-153; Omer Mušić, "Mostar in Turkish Poetry of XVII Century", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 50, 2000, s. 84-112; Jusuf Mulić, *Konjic i njegova Okolina u Vrijeme Osmanske Vladavine (1464-1878)* (1464-1878 Arası Osmanlı Hakimiyeti Zamanında Konjic ve Çevresi), Konjic: Općina Konjić, 2001; Elma Korić, "Banjalučka Muafnama iz 1588. Godine (1588 Tarihli Banya Luka Muafnamesi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 54, 2004, s. 181-188; Elma Korić, "Fortifikacijski Kompleks Banje Luke u XVI Stoljeću (16. Yüzyılda Banja Luka'daki İstihkam Yapıları)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 56, 2006, s. 145-158; Hatidža Čar-Drnda, "Nahija Ljubović u 15. i 16. Stoljeću (15. ve 16. Yüzyılda Libović Nahiyesi)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 59, 2010, s. 135-146.
- 37 Hamid Hadžibegić, "Djizja ili Harac - Le Cizya ou Harac", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 3-4, 1952-53, s. 55-135, 5, 1954-55, s. 43-102; Hamid Hadžibegić, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye", *International Congress of Orientalists, 25th Moscow, 1960, Proceedings*, 2, 5 ciltler, Moskova: Izdatelstvo Vostoynoi Literaturia, 1962-1963; Hamdija Kreševljaković, "Collective Guarantee of Sarajevo Christians, 1788", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1986, s. 105-132; Jusuf Mulić, "Društveni i Ekonomski Položaj Vlahi i Arbanasa u Bosni pod Osmanskom Vlašću (Osmanlı Hakimiyetinde Bosna'da Ulahların ve Arnavutların Sosyal ve Ekonomik Durumu)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 51, 2001, s. 111-146.
- 38 Muhamed Hadžijahić, "Neki Rezultati Ispitavanja Etničkih Kretanja u Bosni i Hercegovini u XVIII i Privoj Polovini XIX Stoljeća (18. Yüzyılda ve 19. Yüzyılın İlk Yarısında Bosna-Hersek'te Etnik Hareketliliğin Bazı Sonuçları)", *Prilozi Instituta za Istoriju*, Saraybosna, 11-12, 1975-1976, s. 289-301; Hatidža Čar-Drnda, "Demografsko Kretanje, Socijalni i Konfesionalni Sastav Stanovništva u Visočkom Kraju (Visoko Bölgesi Nüfusunun Sosyal ve Dinî Yapısı ve Demografik Eğilimler)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 41, 1991, s. 53-63; Adem Handžić, *Population of Bosnia in the Ottoman Period A Historical Overview*, Istanbul: IRCICA, 1994; Aladin Husić, "Demografske Prilike u Srednjodalmatinskom Zaleđu Početkom 16. Stoljeća (16. Yüzyıl Başlangıcında Orta Dalmaçya Bölgesinde Demografik Hareketlilik)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 55, 2005, s. 227-242.
- 39 Alija Bejtić, "Lični i Kučni Komfor u Bosni i Hercegovini XVIII Vijeka (Bosna Hersek'te 18. Yüzyılda Şahsi ve Ailevi Konfor)", *Jugoslavenski Istorijski Časopis*, 3-4, 1974, s. 147-169; Džemal Čelić, "The Domestic and the Oriental in the Material Cultural Heritage of Bosnian-Herzegovinian Muslims", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 50, 2000, s. 353-364.
- 40 Alma-Omanović-Veladžić, "Iz Sarajevske Svakodnevice Početkom XIX Stoljeća (Bračni Ugovori 1800-1810 (19. Yüzyılın Başlangıcında Saraybosna'nın Gündelik Hayatından, Evlilik Akitleri, 1800-1810))", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 57, 2007, s. 215-246; Alma-Omanović-Veladžić, "Hasecija Mehmed Memiş Aga Mačković i Sarajevska Svakodnevnica (Haseki Mehmed Memiş Ağa Mačković ve Saraybosna'da Gündelik Hayat)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 59, 2010, s. 215-225.

ce asiller sınıfı değil, genel olarak halk da bu sistemin bir parçası haline gelmiştir. Zamanla, Osmanlı tımar sistemini geniş bir coğrafyaya uygulamada karşılaşılan güçlükler, savaşlar sonucunda sınır bölgesinde zorlaşan hayat şartlarını biraz olsun bölge insanı lehine düzeltebilmek gibi bir amaçla birleşince, Bosna'da tımar ve zeametlerin miras yoluyla intikal eden araziler haline dönüştürülmesi söz konusu olmuştur. Bosna'da yeni bir düzenleme olarak ocaklık tımarları, 17. yüzyılın başında bu düşüncelerle oluşturulmuş ve bölgede tımar sistemi ortadan kaldırılıncaya kadar devam etmiştir. Bosna'da bu özel uygulamalarıyla tımar sistemi, yerel tarihçilerin dikkatini çeken konulardan birisidir.⁴¹ 19. yüzyıl boyunca Bosna'da büyük çiftliklerin yaygınlaşması ve *malikane* sisteminin devreye sokulması sayesinde yaşanan değişimler, toprak mülkiyetini, herhangi bir sınırlama veya taahhüt olmaksızın şahıslara tam bir mülkiyet olarak sunmayı beraberinde getirmiştir.⁴²

Osmanlı Bosnasında güçlü bir esnaf sınıfının olduğu görülmektedir. Bu esnafın varlığı ve gelişimiyle ilgili en eski bilgiler 1489'a kadar gitmektedir. Kendi loncalarını sahip bu büyük esnaf ve zanaatkarlar, müstakil çalışmalara konu olmuştur.⁴³ 18. ve 19. yüzyılda Bosna'daki esnafın durumunu esnaf defterlerine bağlı olarak inceleyen ve bir dökümünü sunan Rasid Hajdarević'in çalışması, incelenen dönemde esnafın sayı ve nüfuslarının arttığını göstermesi bakımından hayli ilgi çekicidir.⁴⁴

İdari-Askerî Tarih Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeyi fethinden sonra Bosna'da yerleştirmeye çalıştığı idari ve askerî sistem ve bu sistemlerde zaman içerisinde yaşanan değişim, Boşnak tarihçilerin ilgi gösterdiği konular arasındadır; ancak idari tarihe dair çalışmaların askerî tarih kadar çok olmadığı ve genellikle müstakil bir şekilde ele alınmayıp, siyasi tarihin bir alt başlığı olarak değerlendirildiği belirtilmelidir. Bu minvalde valilik ve vezirlik makamı, idari işleyiş ve eyalet merkezi, sancak ve kaza taksimi gibi konular çalışılmaya muhtaçtır.⁴⁵

41 Nedim Filipović, "Bosna-Hersek'te Tımar Sisteminin İnkişafında Bazı Hususiyetler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15, 1954, s. 154-188; Nedim Filipović, "Ocaklık Timars in Bosnia and Herzegovina", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1986, s. 149-180; Avdo Sućeska, "Bune Seljaka Muslimana u Bosni u XVII i XVIII Stoljeću (17. ve 18. Yüzyılda Müslüman Köylü Ayaklanmaları)", *Oslobodilački Pokreti Jugoslovenskih Naroda od XVI Veka do Početka Prvog Svetskog Rata*, c. I., Belgrad: The Institute of History, 1976, s. 74-75; Hatidža Čar-Drnda, "Remnants of the *Timâr* System in the Bosnian *Vilâyet* in the Second Half of the Nineteenth Century", *Ottoman Bosnia A History in Peril*, ed. Markus Koller ve Kemal H. Karpat, Madison: The University of Wisconsin Press, 2004, s. 171-174.

42 Avdo Sućeska, "*Mâlikâna* Lifelong Lease of Governmental Estates in the Ottoman State", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1986, s. 197-230.

43 Ines Aščerić-Todd, "The Noble Traders: The Islamic Tradition of "Spiritual Chivalry" (Futuwwa) in Bosnian Trade-Guilds (16th-19th Centuries)", *The Muslim World*, 97, 2, 2007, s. 159-173; Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i Obrti u Bosni i Hercegovini 1463-1878* (1463-1878 Arası Bosna Hersek'te Esnaf ve Zanaatkarlar), Saraybosna: Veselin Masleša, 1991.

44 Rasid Hajdarević, *Defteri Sarajevskog Saračkog Esnafa 1726-1823* (1726-1823 Saraybosna Esnaf Defterleri), Saraybosna: Istorijski Arhiv Sarajevo, 1998.

45 Konuyla ilgili az sayıda çalışmaya örnek olarak bkz. Hazım Şabanović, *Kanun-nama Bosanskog Sandžaka iz 1516 Godine, Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Ska-* ➤

Osmanlı döneminde eyaletin askerî yapısına ve özellikle bölgede yaygın bir işleyişe sahip kapudanlık sistemine yönelik bazı çalışmalar mevcuttur.⁴⁶ Eyalette, sınır bölgesini korumak ve ihtiyaç olduğunda mevsimlik olarak çok daha fazla kişiyi silah altına alabilmek için oluşturulmuş olan yerlikulu yeniçerileri ve bu askerlerin başındaki kapudanlar, Bosna'da askerî sınıf içerisinde çok önemli bir yere sahipti. Masraflarının büyük kısmı yerel kaynaklarla karşılanan bu grup, daha çok çalışılmaya muhtaç olsa da, önemli bazı çalışmalara konu olmuştur.⁴⁷

Kimlik ve Dile Dair Çalışmalar

Osmanlı döneminde Boşnakların bir topluluk olarak ne şekilde adlandırıldığı ve belgelerde nasıl ifade edildikleri meselesinin Boşnak tarih yazıcılığında önemli bir başlık olduğunu görmekteyiz. Bu konu Müslüman Boşnak tarihçiler ile bazı Yugoslav tarihçileri de karşı karşıya getiren bir konu olmuş; Muhamed Hadžijahić veya Safvet Beg Bašagić gibi birinci gruba dahil olanlar, Osmanlı belgelerinde geçen *Boşnak*, *Bosnalı* veya *Bosnavî* gibi kavramların etnik bir aidiyeti ifade ettiğini savunurken, Alexandre Popovic veya Vančo Boškov gibi ikinci gruptakiler ise bu kavramların sadece bölgesel bir kökene işaret ettiğini iddia etmişlerdir. Keza, Boşnak tarihçiler, 16. yüzyıldan itibaren kullanılan Boşnakların kendilerine özgü alfabesi *bosančica*nın varlığını, Boşnak *Aljamiado* edebiyatının (Arap alfabesiyle, Boşnakça yazılmış eserler) oluşumunu ve Boşnak *sevdalinka* şarkılarının Osmanlı şiirine etkisini bu duruma delil gösterirken diğer grup buna karşı çıkmaktadır.⁴⁸

darski Sandžak (1516 Yılı Bosna Sancağı Kanunnamesi, Bosna, Hersek, İzvornik, Klis, Karadağ ve İşkodra Sancaklarına Dair Kanun ve Kanunnameler), Saraybosna, 1957; Hazım Şabanović, "Bosanski Divan, Organizacija i Uredenje Centralne Zemaljske Uprave u Bosni pod Turskom Vlašću do Kraja XVII Stoljeća (Bosna Divanı: 17. Yüzyılın Sonuna Kadar, Türk İdaresi Altındaki Bosna'da Merkezî Yönetimin İdari Sistemi)" *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XVIII-XIX, 1973, s. 9-45; Ahmed S. Aličić, "Decree on the Organization of the Vilayets, 1867", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 36, 1986, s. 255-276.

46 Aladin Husić, "Vojne Prilike u Splitsko-Zadarskom Zaleđu u 16. Stoljeću (Osmanski Serhat 1530-1573) (16. Yüzyılda Zadar-Split Bölgesindeki Askerî Şartlar -1530-1573 Arası Osmanlı Serhat Bölgesi-)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 56, 2006, s. 125-144.

47 Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini* (Bosna Hersek'te Kapudanlıklar), Saraybosna: Svjetlost, 2. Izdanje, 1980; Ahmed Aličić, "Čifluci Husein Kapetana Gradaševića (Hüseyin Kapudan Gradašević'in Çiftlikleri)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, XIV-XV, 1964-1965, s. 320-328.

48 Muhamed Hadžijahić, "Muslimanska Književna Tradicija (Müslüman Edebiyat Geleneği)", *Bosansko-Hercegovačka Književna Hrestomatija Starija Književnost*, Saraybosna: Zavod za Izdavanje Udžbenika, 1974, s. 221-232; Safvet Beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u Islamskoj Književnosti* (İslam Edebiyatında Boşnaklar ve Herseklikler), Saraybosna: Vlastita Naklada, 1912; buna karşı çıkanların görüşleri için bkz. Vančo Boškov, "Neka Razmišljanja o Književnosti na Turskom Jeziku u Bosni i Hercegovini (Bosna Hersek Edebiyatında Türk Dili Üzerine Bazı Düşünceler)", *Književnost Bosne i Hercegovine u Svjetlu Dosadašnjih Istraživanja*, Sarajevo, 1977, s. 53-64; Alexandre Popovic, "Représentation du Passé et Transmission de L'identité chez les Musulmans des Balkans Mythes et Réalités", *Les Balkans à L'époque Ottomane*, ed. Daniel Panzac, *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 66, 4, 1992, s. 139-144. Bu tartışmalara dair bkz. Nenad Filipović, "Literary Heritage of Bosnian Muslims Written in Oriental Languages in the Light of European Oriental Studies", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 50, 2000, s. 343-352; Fikret Adanır, "The Formation of a Muslim Nation", *The Ottomans and the Balkans A Discussion of Historiography*, ed. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi, Leiden, Boston, Köln: Brill, 2002, s. 300-301.

Osmanlı döneminde kullanılan dil, Osmanlı Türkçesinin Boşnak diline etkisi, Boşnak kökenli olup Osmanlı Türkçesiyle eserler kaleme alanların çalışmaları gibi Osmanlı döneminde Bosna'da kullanılan dil ve üretilen edebiyata dair birçok çalışma mevcuttur. Bu konuda Ekrem Čaušević'in ismi özellikle zikredilmelidir.⁴⁹

Bosna-Hersek'teki Osmanlı Tarihi Çalışmaları

Fatma SEL TURHAN

Özet

Osmanlı Bosnasına dair Boşnak tarihçilerin yapmış olduğu akademik çalışmalar, bir eyalet olarak Bosna'nın ne kadar zengin bir tarihi-kültürel birikime sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı Bosnasına dair öne çıkan konular, İslamlaşma ve buna bağlı bölgede yaşanan sosyo-kültürel hareketlilik, Osmanlı defterlerinin tasnif ve tahlili, Osmanlı'nın bölgede uyguladığı iktisadi düzen, toprak sistemi ve idari-askerî yapılanma, Osmanlı döneminde Boşnak kimliği ve Osmanlı Türkçesinin Boşnak diline etkileri şeklinde sıralanabilir. Bununla birlikte çalışmaların daha ziyade 15. ve 16. yüzyıla ait olması, belli başlıklar etrafında kümelmesi ve metodolojik açıdan tahlilden ziyade tasvire yönelmesi, yeni yöntem ve başlıkların devreye sokulmasını ve 17. ve 18. yüzyıla dair daha çok çalışmanın yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bosna'nın, özellikle Şarkiyat Enstitüsü çevresinde şekillenen güçlü bir tarih yazıcılığı geleneğine sahip olduğu özellikle belirtilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Bosnası, Boşnak Tarih Yazıcılığı, İslamlaşma, Siyasi Tarih, Sosyal Yapı, Demografi, İktisat Tarihi, Yönetim, Askerî Tarih, Kimlik ve Dil.

49 Ekrem Čaušević, "Bosnian Turkish and its Authenic Features", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 50, 2000, s. 365-374; Ekrem Čaušević, "Pisma Karla Saxa o "Bosanskim Turcima" i Turskom Jeziku u Bosni (19. St.) (Karl Sax'ın "Bosna Türkleri" Hakkındaki Mektubu ve 19. Yüzyılda Bosna'da Türk Dili)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 51, 2001, s. 205-214; Kerima Filan, "Pjesma na Turskom Mustafa Bega Atlagića o İbrahim Begovoj Odrani Livanske Tvrdave Početkom 18. Stoljeća (Mustafa Bey Atlagiç'in 18. Yüzyılın Başında İbrahim Bey'in Livno Kalesi Savunması Hakkında Yazdığı Türkçe Şiir)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 52-53, 2003, s. 51-72; Ekrem Čaušević, "Turske Poslovice iz Bosne i Hercegovine", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 55-2005, s. 77-96; Ekrem Čaušević, "Upitne Rečenice u Turskom Jeziku (Turski i Hrvatski Kontrastivnoj Analizi (Türkçedeki Soru Cümleleri, Türkçe-Hırvatça Karşılaştırmalı Analiz)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 57-2007, s. 15-39; Kerima Filan, "Osobitosti Osmanskog Jezika Mula Mustafa Bašeskije Arapske I Perzijske Imenske Sintagme (Mula Mustafa Bašeskija'nın Kullandığı Osmanlı Türkçesinin Özellikleri, Arapça ve Farsça Kelimeler)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 57-2007, s. 41-62; Sabina Bakšić, "Pragmalingvistički Aspekt Nekih Osmanskih Dokumenta (Bazı Osmanlı Belgelerinin Pragmo-Linguistik Durumu)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 57-2007, s. 63-78; Adnan Kadrić, "Ka Narativnoj Skici Djela Povijest Osvajanja Egıpta 1517. Godine Bosanskog Pjesnika Ali Bega Hercegovića Širija (Bosnalı Şair Ali Bey Hersegović Širija'nın "1517'de Mısır'ın Fethi Tarihi" Adlı Eserinde Anlatı Dili)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 57-2007, s. 79-110; Adnan Kadrić, "Uvod u Poetiku Divana Ahmeda Rušdija Mostarca (Ahmed Rüşdi Mostari'nin Divan Şiirine Bir Giriş)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 58-2008, s. 97-124; Ekrem Čaušević, Marta Andrić, "Novootkriveni Rukopisi Bosanskih Franjevaca na Turskome Jeziku (Yeni Bulunan, Bosna Fransiskanlarının Türkçe Vakayinameleri)", *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, 58-2008, s. 167-178.

Studies of Ottoman History in Bosnia-Herzegovina

Fatma SEL TURHAN

Abstract

The academic studies of Bosniak historians about the Ottoman Bosnia well reflect the rich historical-cultural heritage of the Bosnian province. The main issues related to the Bosniak historiography of Ottoman Bosnia can be classified as the Islamization process in Bosnia and socio-cultural mobility based on this development, the Ottoman *defters*, their classification and analysis, the economic structure of Bosnia during the Ottoman Empire, the land tenure system and administrative-military organization, the Bosniak identity during the Ottoman era, and the effects of Ottoman Turkish language on Bosniak language. However, there is a strong need for new studies focusing on particularly the 17th and 18th centuries, since most available studies are based on the 15th and 16th centuries and concentrated on restricted topics. Moreover, methodologically speaking, this available literature follows a descriptive approach rather than providing strong analysis. It should also be noted that there is a strong Bosniak historiography tradition in Bosnia, shaped mainly by the Oriental Institute.

Keywords: Ottoman Bosnia, Bosniak Historiography, Islamization, Political History, Social Structure, Demography, Economic History, Administration, Military History, Identity and Language.